

Kitap İncelemesi
Gelişi:
06.12.2024
Kitap İncelemesi
Kabulü:
27.12.2024

Kitap İncelemesi
Book Review

1950-1960 DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ TÜRK-SOYET İLİŞKİLERİNDE AMERİKAN FAKTÖRÜ

Mevsim Durmuş
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Öğrencisi
mevsimdrms60@gmail.com
ID 0009-0004-5053-5078

İncelenen Kitap Künye Bilgileri: Melih Aktaş, Ankara: Şema Yayınevi, 2006, 331 sayfa.

Atıf Bilgisi: Mevsim Durmuş. "1950-1960 Demokrat Parti Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Amerikan Faktörü", Kitap İncelemesi, *Uluslararası Siyaset Dergisi* 2, no.2 (2024): 189-194.

Reviewed Book Imprint Information: Melih Aktaş, Ankara: Şema Yayınevi, 2006, 331 pages.

To Cite: Mevsim Durmuş. "1950-1960 Demokrat Parti Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Amerikan Faktörü", Kitap İncelemesi, *Uluslararası Siyaset Dergisi / US Journal* 2, no.2 (2024): 189-194.

Çıkar Çatışması Beyanı:
Etik Kurul Onayı:
Finansal Destek Beyanı:
Yazar Katkı Beyanı:

Yazar çıkar çatışması beyan etmemiştir
Yazar etik kurul onayı gerekmediğini beyan etmiştir
Yazar finansal destek almadığını beyan etmiştir
1. yazar %100

Conflict of Interest Statement:
Ethics Committee Approval:
Financial Support Statement:
Author(s) contribution
Statement:

Author declared no conflict of interest
Author declared article does not require ethics committee approval
Authors declared that there was no financial support
1th author 100%

Kitabın yazarı Melih Aktaş 1981 yılına kadar Dışişleri Bakanlığında görev yapmış ve daha sonra Gazi Üniversitesinde öğretim görevlisi olarak çalışmalarını sürdürmüştür. Günümüzde Demokrat Parti dış ilişkiler başkanlığı görevini sürdürmektedir.

Aktaş “1950-1960 Demokrat Parti Türk-Sovyet ilişkilerinde Amerikan Faktörü” adlı kitabını yazarken akademik bir dil kullanmış, akademik objektiflikten ödün vermemiştir. Yazarın orijinal kaynaklı belgelerden yararlandığı kaynakçasından görülmektedir. Belgeler Demokrat Partinin sekreterliği, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü ve X., XI. Kastamonu milletvekiliği görevinde bulunmuş olan aynı zamanda Melih Aktaş’ın babası olan, merhum H. Basri Aktaş’ın özel arşivinden temin edilmiştir.

İlk baskısı 2006 yılında çıkan “1950- 1960 Demokrat Parti Türk-Sovyet ilişkilerinde Amerikan Faktörü” adlı çalışma, 2005’te Celal Bayar Vakfının Türkiye’de, özgün bilimsel araştırmaları desteklemek amaçlı düzenlemiş olduğu tez yarışmasında birinci olmuştur.

Yazara göre geçmiş değerlendirilirken zihinlere dolan “bu böyle yapılmamalıydı” düşüncesinin nedeni yönetimin uzak görüşlülüğü eksikliğinden kaynaklanmaktadır, ayrıca tarih araştırılırken yargulamak yerine, gelecek yıllara ışık tutmak için tarihi iyi yorumlamak ve geçmiş olayları günümüzde veri olarak kullanabilmek oldukça önemlidir. Bu açıdan bakıldığında 1950-1960 yıllarında Türk-Sovyet ilişkilerinin görünümünü doğru tahlil etmek, dönemin şartlarını göz önünde bulundurarak, gelecekte Türkiye’ye fayda sağlayacağını düşünerek oldukça objektif bir değerlendirme yapmıştır.

Kitap, beş bölümden ve eklerden oluşmaktadır. Giriş bölümünde yazar, Türk dış politikasının genel prensiplerinden bahsetmiş, Türkiye’nin Kuruluşundan beri dış politikasının istikrarlı olduğunu ve izlenen stratejinin etkiye tepki şeklinde geliştiğini vurgulamıştır. Ayrıca yazar 1950-1960 yıllarının neden ayrıcalıklı olduğunu, 1945-1960 geçiş yıllarında ABD’nin Türk dış politikasına açık şekilde müdahil olduğundan bahsetmiştir. Stalin’in ölümü üzerine SSCB dış politikasında meydana gelen değişiklik sonucunda Türkiye’nin denge politikası izlemeye çalışmasından bahsederek, bu olayların Türkiye’de yapılan serbest seçimler sonucu iktidara gelen demokrat parti dönemine rastlantısından söz etmektedir.

Kitabın birinci bölümü dört ana başlık altında kurgulanmıştır. Birinci ana başlık “Konferanslar Döneminde Türkiye-SSCB-ABD İlişkileri” olarak ele alınmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında Sovyetlerin, Türkiye’ye karşı sert bir tutum izlemesi nedenine değinerek Sovyetlerin çıkarına ters düşen Montrö Sözleşmesinin değiştirilmek istenmesi üzerinde durulmuştur. Ayrıca SSCB’nin, Türkiye ile olan Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasını bitirmek istemesi Türkiye’yi Birleşmiş Milletlere katılmaya sevk etmiştir. Bu dönemde ABD ve İngiltere, müttefiki olan Rusya’nın yanında yer almıştır, SSCB, ABD’den aldığı güven ile, Türkiye üzerindeki psikolojik baskısını iyice artırdığını belirtmiştir, bu durum 1945’e kadar devam etmiştir. Ankara Büyükelçisi Wilson, ABD Dışişlerine gönderdiği raporda Türk-Sovyet ilişkilerinde asıl amacın Türkiye’nin rejimini değiştirmek olduğunu belirtmesi üzerine ABD tavrını değiştirmiştir. Yazar, Türkiye’nin, ABD desteğine neden ihtiyaç duyduğunu genel hatlarıyla anlatmaya çalışmıştır.

Bölümün ikinci ana başlığında “Türkiye-SSCB-ABD İlişkilerinin Türkiye Siyasi Rejimine Etkisi” ele alınmıştır. Müttefik devletlerin halkı, Savaşların nedeni olarak totaliter rejimleri görmesi üzerine, Türkiye’de demokratikleşme hareketleri başlamıştır. Atatürk’ten sonra İsmet İnönü rejimi totaliter bir yönetime kaymıştır bu yüzden İnönü, SSCB’ye karşı Batının yanında yer almak istiyorsa, Demokratikleşme için harekete geçmesi gerektiğini bilmektedir. Yazar bu kısımda eylemlerin tutum farklılıklarını oldukça başarılı analiz etmiştir. Yazarın burada vurgulamak istediği aslında dış müdahalenin etkisi olmadan belki de yöneticilerin çok partili hayata geçmeyi hiçbir zaman düşünmeyecek olmalarıydı, iç politikanın nasıl dış politikaya uyarlandığını ve bir koz olarak kullanıldığında bize bu süreci anlatarak göstermeye çalışmıştır.

Bölümün üçüncü ana başlığında “Truman Doktrini / Marshall Planı ve ABD’nin Değişen Türkiye Politikası” ele alınmıştır. 1947 yılına kadar, ABD’nin Türkiye’ye tutumunu kayıtsızlık olarak tanımlamıştır. Ancak, Batı ile Sovyetler arasında görüş ayrılığı çıkması ile ABD’nin, Türkiye’nin konumundan yararlanmak istediğine vurgu yapmıştır. ABD’nin Marshall planı üzerinden etkin olmaya çalışması ve kendini güvenceye alması yönündeki politikasını inceleyerek, SSCB’nin bu plan üzerine gelen tepkisini yorumlamıştır. Bölümün son ana başlığı “Boğazlara İlişkin Sovyet notlarından” oluşmaktadır. Sovyetlerin, boğazlar üzerine verdiği notalar, Türkiye’nin cevapları ve izlediği politikalar ele alınmıştır.

Kitabın ikinci bölümü üç ana başlık altında kurgulanmıştır. Birinci ana başlıkta “Türkiye’de Serbest Seçimlerle Meydana Gelen İktidar Değişikliği” ele alınmıştır. 1 Mayıs 1950 seçimlerinin Demokrat Parti’nin zaferiyle sonlanması üzerine, ABD kamuoyunda nasıl bir değerlendirme yapıldığı incelenmiştir ve ABD ideolojisinin bir devlet tarafından daha kabul görmesi olarak ele alındığını belirtilmiştir. Ayrıca Demokrat partinin genel yapısına da kısaca değinilmiştir.

İkinci ana başlıkta “NATO (ABD), Türkiye ve SSCB” ilişkileri ele alınmıştır. Yazar ilk olarak NATO’nun kuruluş amacına ve kime karşı oluşturulduğuna değinmiştir. Ayrıca, Türkiye’nin Sovyet tehdidine karşı kendini güvenceye alabilmek için NATO’ya girmek istediğini vurgulamıştır. Kore savaşının başlaması ve Türkiye’nin, Kore’ye asker gönderilmesi üzerine NATO’nun Türkiye’ye bakışının nasıl değişikliğe uğradığı üzerinde durmuştur, Türkiye’nin örgüte katılması üzerine, bu durum Sovyetlerin tepkisini almıştır. NATO’nun saldırgan bir pakt olduğunu vurgulayan Sovyetler Türkiye’ye birçok nota göndermiş fakat bu durumu soğuk savaşın riskine değer bulmamıştır. Bu tutumlar karşısında Yazar, Türkiye’nin NATO’ya girmesi üzerine ABD’nin fayda maliyet ilişkisine değinerek bu durumun, Sovyetlere karşı Güneydoğuda bir üsse ihtiyaç duyulmasından kaynaklı olduğunu vurgulamıştır.

Bölümün son ana başlığında “Orta Doğu Komutanlığı Projesi” ele alınmıştır. ABD, Sovyet yayılcılığına karşı Orta Doğu’yu uyarmaktadır, fakat Orta Doğu için tehlike Sovyetler değil İsrail olarak görülmektedir. Yazar, bu fikrin İngiltere’nin üslerini korumak ve ABD’nin komünist tehlikesine karşı ortaya çıktığını belirtir. Türkiye’nin projede yer almasının istenmesinin nedenini coğrafi konumu ve ordusu olarak nitelendiren yazar, Türkiye’nin de bu durumu NATO’ya girmek için kullanmak istediğini vurgular. Fakat bu durum orta doğu ülkelerince kabul görmemiştir ayrıca Sovyetler, bölgedeki devletlerin bağımsızlığını yok etmek amaçlandığını, sınırlarının yakınlarındaki bir saldırı planına kayıtsız kalmayacağını ve sorumlu olarak bu devletleri göreceğini vurgulaması üzerinde bu durumun Orta Doğudaki devletleri ve komutacı devletleri nasıl etkilediği üzerinde durmuştur.

Kitabın üçüncü bölümü iki ana başlık altında kurgulanmıştır. Birinci ana başlık “Soğuk Savaşın Başla(tıl)ması Üzerine Tereddütler ve Stalin’in Ölümünden Sonra SSCB’nin Soğuk Savaşı Yeniden Yorumlaması” şeklinde ele alınmıştır. Stalin’in ölümü üzerine, Malenkov Avrupa dahil bütün ülkelerle müzakere edeceklerini duyurmuştur. Yazar SSCB’nin Türkiye’ye yönelik toprak taleplerinden vazgeçmesinin nedenlerini, izlediği politikalar ve söylemleri için arşiv belgelerini kullanmış ve Yalçın Küçük’ün yorumlarına ve düşüncelerine yer vererek bazı söylemlerine karşı bir görüş sunmuştur. Ayrıca SSCB’nin, Türkiye’nin uzak tutumunu kırmak için izlediği politikalardan bahsedilerek, ABD’nin bu süreç içindeki tavrına da değinmiştir.

İkinci ana başlıkta “Menderes İktidarı ile ABD Arasındaki Ekonomik Problemlerin Çıkışı ve bu Problemlerin 1960 Darbesine Etkisi” ele alınmıştır. Yazar ABD’nin 1954 yılında ekonomik yardımlarını azaltması ile tatsızlıkların başladığından söz etmekte ve ABD, iktidara gelen Menderes’in Devalüasyon yapmasını istemektedir. Yazar, Türkiye’nin Bandung’da takındığı ABD yanlısı tavrın temelinde ekonomik soruna son vermek olduğunu belirtmektedir. Ayrıca,

ABD'nin bu tavrına karşın Türk Bakanının Sovyet davetine katılmasını alternatiflerin değerlendirileceği konusunda verilmiş bir mesaj olarak yorumlanmıştır. SSCB'nin ılımlı politikasına uymak isteyen Türkiye ilişkilerine çeki düzen vermek için harekete geçti fakat Menderes'in Moskova'ya gideceği, Kruşçev'i Türkiye'ye davet edeceğini açıklaması, ABD basınında yer alan “füze konusunda geri kaldık, Amerika tehlikede söylemleri” ve Menderes'in ekonomik yardımlardan hoşnutsuzluğu eleştirilmektedir. Bu davranışları ele alan yazar ABD'nin çizdiği ekonomik politikayı izlemek istemeyen ya da izleyemeyen yönetimlerin askeri darbe ile iktidardan uzaklaştırıldığından bahseder.

Kitabın dördüncü bölümü üç ana başlık altında kurgulanmıştır. Birinci ana başlık, “Orta Doğu Savunması İçin Sancılı Bir Doğum: Bağdat Paketi” olarak ele alınmıştır. Türkiye'nin NATO'ya katılması ile ABD'nin dış politikası Orta Doğu'ya kaymış ve Rusya'nın Orta Doğu'da ki etkinliği azaltılmaya çalışılmıştır. ABD, bu proje için kendisini geri çekerek Türkiye'ye liderlik rolü vermiştir. Yazar, Türkiye'nin ne Batılı ne de Doğulu bir devlet olması nedeniyle bu rolü üstlendiğini belirtir, ancak, Arap devletleri böyle bir oluşuma sıcak bakmamıştır. Ayrıca, Sovyetlerin Paket'a tepkisi de belliydi. Arap devletlerine pakta katılması için baskı yapıldığı ve Türkiye'nin, “yeniden” Arap devletlerinin özgürlüğüne kast ettiğini ileri sürmüştür. Yazar, “yeniden” kelimesiyle Osmanlı devletine atıfta bulunduğunu belirtmiştir.

Bölümün ikinci ana başlığı “Tarafsız Dünyada Taraflı Türkiye: Bandung Konferansı” olarak ele almıştır. Bu konferans, iki kutuplu sisteme dahil olmak istemeyen devletler tarafından düzenlenmiştir. Ancak Türkiye, tarafsızlığın mümkün olmadığını düşünerek Batı bloğunu savunmuştur. Türkiye'nin bu davranışı hoşnutsuzluk yaratmıştır

Bölümün son ana başlığı “Orta Doğu'da Krizli Yıllar” olarak ele alınmıştır. 1953 yılında ABD, kuşatma siyasetini sürdürmüş ancak SSCB ile savaşa girmeyi göze alamadığı gibi bölgesel çatışmaların çıkmasına da engel olamamıştır. Süveyş krizi tam bir sorun olarak ortaya çıkmış, kriz devam ederken Suriye'nin SSCB'den silah alması ABD için bir sorun haline gelmiştir. ABD'nin desteği ile Türkiye sınıra asker kaydırmıştır. Yazar, bu durumu SSCB ve ABD'nin Suriye ve Türkiye aracılığı ile karşı karşıya gelmesi olarak yorumlamış ve Türkiye ile Suriye'nin yumuşaması ile sürecin sona erdiğini belirtmiştir. Ayrıca, Orta Doğu'da Arap milliyetçiliğinin artması ile Batı aleyhtarlığının güçlendiğini vurgulamıştır. Bu süreçte yazar, Türkiye'nin rolünden ve ABD- SSCB'nin bu sürece tutumlarından bahsetmiştir.

Kitabın beşinci bölümü üç ana başlık altında kurgulanmıştır. Birinci ana başlık, “Balon Krizi” olarak ele alınmıştır. SSCB, Türkiye'den uçurulan balonların SSCB sınırını geçerek casusluk yaptığını iddia etmiş ve Türkiye'ye nota göndermiştir. Ancak, bu durumun arkasındaki asıl kişinin ABD olduğunu anlamıştır.

Bölümün ikinci ana başlığı “Askeri Üsler, Füze Yerleştirme Projeleri ve SSCB'nin Tepkileri” ele alınmıştır. 1957 yılında SSCB'nin Sputnik fırlatması, ABD'yi şaşkınlık ve korkuya uğratmıştır. Bu nedenle Türkiye topraklarına, ABD'nin Füze Yerleştirme teklifini kabul etmiştir. Bu teklife memnun olmayan SSCB, tepki göstermiştir. ABD'nin füzelerinin Türkiye'de bulunması, SSCB'yi oldukça rahatsız etmiştir. Buna karşılık SSCB'de, Türkiye'deki ABD askeri varlığına son vermek için Balkanları silahlandırmak istemiştir. Yazara göre iki ülkede farklı coğrafyaları kullanarak birbirlerini çevrelemektedirler. Türkiye, bu füzelerin ABD üslerini savunma amaçlı olduğunu söylese de Lübnan çıkarması sırasında İncirlik Üssü kullanıldığı vurgulanmıştır.

Son ana başlık “U- 2 Olayı” olarak ele alınmıştır. Yazar, bu bölümde U- 2 Olayına giden Uluslararası psikolojik ortama değinmiştir. SSCB'nin elde ettiği stratejik üstünlük, ABD için katlanılmaz bir durumdu. 1960 yılında ABD, U-2 adı verilen uçaklarını casusluk için Rusya'ya göndermiştir. Rusya'nın uçağı düşürmesi üzerine ABD casusluk yaptığını itiraf etmek zorunda

kalmıştır. Bu durum iki devlet arasında ki gerginliği artırmıştır, SSCB, ABD'nin Türkiye'deki üslerinin tehlikesini vurgulamış ve Türkiye'ye nota göndererek topraklarının düşman gayeleri için kullanılmasına izin verilmemesini istemiştir.

Ek Bölümde daha çok Sovyetlerin yukarıda değinilen durumlar hakkındaki notalarına ve Türkiye'nin cevaplarına yer verilmiştir. Ayrıca devletlerarası müzakereyi sağlayan belgelere, deklarasyonlara ve mektuplara da yer verilmiştir. Bu ekler kullanılarak aslında yazar söylemlerini desteklemekte ve kaynaklarını okurla paylaşmaktadır.

Melih Aktaş'ın "1950-1960 Demokrat Parti Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Amerikan Faktörü" adlı kitabı, ABD-SSCB politikaları boyutunda Türkiye'nin Demokrat Parti döneminde dış politika stratejilerini ve bu stratejilerin uluslararası ilişkiler üzerindeki etkilerini ele alıyor. Ancak yazarın iç politikaya, halkın ve muhalefetin tutumuna süreç içindeki değişimlere değinmemesi, kitabın boyutunu daraltıyor.

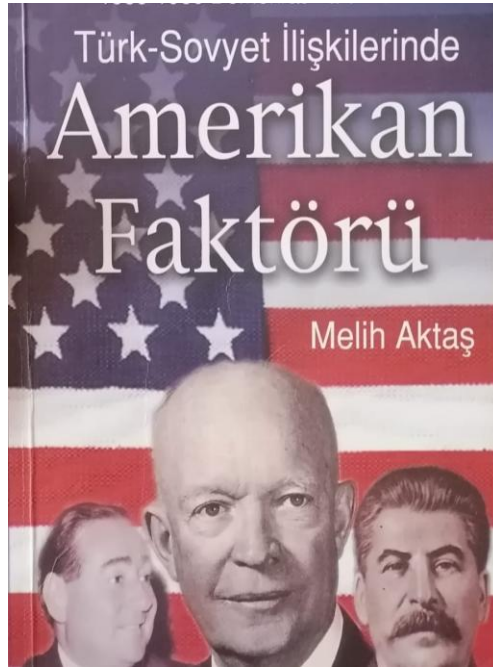
Dış politika kararlarının iç politikada nasıl gelişme gösterdiğini göz ardı ediyor, halkın ve muhalefetin tutumu, dış politika kararlarını doğrudan etkileyebilir. İç politika, dış politikayı etkilediği gibi tam tersi de olabilir bu gerekçe ile yazar Türkiye'nin bu süreçlerdeki ortamına ve uluslararası sistemdeki konumuna daha fazla yer vermesi beklentisi tam anlamıyla karşılık bulamamıştır. Ayrıca kitabın başlığında yer alan "Demokrat Parti Dönemi" iç politikadaki gelişmelere yeterince ışık tutmadığı için kitabın ilerleyen kısımlarında iç politikanın dış politikaya etkilerinin değerlendirilmesi güçleşecektir. Bu dönemdeki bilgiler Hasan Basri Aktaş'ın arşivinden temin edilmesine rağmen oldukça yetersiz kalmıştır. Partinin iktidar olmadan önceki gelişimi ve söylemleri, dış politikaya karşı tutumu, partinin izlediği politikaların haklılığı, partinin başka çözüm yollarının olup olmadığı, bu politikaların kendi içinde nasıl bir tutum yarattığı gibi konular daha kapsamlı ele alınabilirdi.

Ayrıca 1950 seçimlerinde iktidarın değişmesi sadece ABD kamuoyunda değil, SSCB ve Türk kamuoyunda nasıl bir tepki ile karşılaşıldığında değinmesi bize halkın durumu ve SSCB'nin bakışı hakkında daha fazla bilgi verebilirdi.

Yazar, dış politikanın uluslararası sistem üzerindeki etkilerine yeterince değinmemiştir ve sistemin diğer aktörlerini göz ardı etmiştir. Örneğin; Montrö Sözleşmesine değinirken ABD-SSCB-Türkiye'nin tutumlarına yer verilmiş, diğer taraf devletlerin bu süreçteki tutumlarına yer verilmemiştir. Dış politika, ittifaklar, anlaşmalar ve diplomatik ilişkilere dayalı oldukça önemli bir sistemdir, bu nedenle uluslararası sistemin diğer aktörlerine daha fazla yer verilseydi kitap sistemin dinamiklerini daha kapsamlı şekilde ele alabilirdi.

Yazar okuyucuya ABD'nin güvenliğinin Türkiye üzerinden sağlandığını göstermektedir ve ABD'nin Orta Doğu projelerinde önemli roller üstlenmiştir bu nedenle Orta Doğu'nun Türkiye'ye bakışı nasıl bir değişime uğradı Türkiye bu tutumuyla neler kazandı veya kaybı neler oldu bu durumlar daha ayrıntılı bir şekilde incelenebilirdi. Bu süreçler daha kapsamlı ele alınsaydı 1950-1960 dönemi ABD-SSCB-Türkiye ilişkileri daha kapsamlı tahlil edilebilir ve dönemin şartları daha iyi anlaşılabilirdi.

Resim 1: Kitap Kapađı

Kaynak: <https://i.dr.com.tr/cache/500x400-0/originals/0000000210473-1.jpg>